

Анімалістычны код у беларускай мастацкай свядомасці

УДК 821.161.3

Любоў ДУКТАВА,
кандыдат філалагічных
навук, дацэнт

Любоў ДУКТАВА. Анімалістычны код у беларускай мастацкай свядомасці. У артыкуле паказана месца анімалістычнага кода ў сістэме культурных кодаў. Вызначаны асноўныя субкоды: арніталагічны, тэрыялагічны, іхтыялагічны, герпеталагічны, энтамалагічны, крыптазаалагічны. Разгледжаны найбольш распаўсюджаныя вобразы прадстаўнікоў фаўны ў беларускай мастацкай свядомасці. Сцвярджаецца, што вынікі асэнсавання навукоўцамі культурных кодаў, якія функцыянуюць у свядомасці прадстаўнікоў пэўнай нацыі, могуць стаць падмуркам для фарміравання нацыянальнай ідэі.

Ключавыя словы: культурны код, мастацкі твор, вобраз свету, вобраз, нацыянальная ідэнтычнасць.

Lyubov DUKTOVA. The animalistic code in the Belarusian artistic consciousness. The article examines the place of the animalistic code in the system of cultural codes. The animalistic code is considered as a component of six subcodes: ornithological, theriological, ichthyological, herpetological, entomological, cryptozoological. The author reviews the most common images of the fauna in the Belarusian artistic consciousness. The article suggests that the results of scientists' understanding of cultural codes in the mindset of a nation can become the foundation for the formation of a national idea.

Keywords: cultural code, work of art, image of the world, image, national identity.

Нацыянальныя культурныя коды

Праблема вызначэння паняцця «культурны код» надзвычай актуальная. Пра што сведчыць увага да гэтага пытання ў даследаваннях у галіне мовазнаўства, семіётыкі, філасофіі, сацыялогіі, этналогіі і фалькларыстыкі, літаратуразнаўства і інш.

У гуманітарным дыскурсе існуе некалькі падыходаў да разумення паняцця «культурны код». Па-першае, гэта сістэма знакаў, сімвалаў, характэрная для пэўнай культуры, скіраваная на яе ідэнтыфікацыю і выкарыстанне носьбітамі гэтай культуры (семіятычны падыход). Па-другое, правілы і спосабы рэпрэзентацыі пэўных сэнсаў, захаваных у культурным асяродку пэўнай групы соцыуму, на ўзроўні камунікатыўных актаў (камунікатыўны падыход). Па-трэцяе, сукупнасць уяўленняў, ведаў, якія характарызуюць этнічныя асаблівасці, падкрэсліваюць нацыянальную ідэнтычнасць, каштоўнасныя арыенціры, ментальныя ўстаноўкі грамадства (сацыялагічны падыход). Адно з вядомых вызначэнняў паняцця «культурны код» належыць В. Красных: гэта «сетка», якую культура «накідвае» на навакольны свет, «вычляняе, катэгарызуе, структуруе і ацэньвае яго» [1, с. 5].

На макраэканамічным узроўні культурныя коды дазваляюць трапна пабудаваць камунікацыю паміж рэгіёнамі, дзяржавамі. У такім кірунку вядомым даследаваннем з'яўляецца работа Клода Рапая «Культурны код. Як мы жывём, што купляем і чаму», дзе аўтар прыводзіць свае высновы на гэты конт: культурны код Францыі – ідэя, культурны код Англіі – клас, культурны код Германіі – парадак, культурны код Канады – захаванне і г. д.

Маркеталагі, палітэхнолагі, спецыялісты па рэкламе, эксперты ў галіне судовай лінгвістычнай экспертызы выкарыстоўваюць коды ў тэксце дзеля больш эфектыўнага ўздзеяння на мэтавую аўдыторыю

і прасоўвання пэўных інтарэсаў з дапамогай такога кшталту тэкстаў. Напрыклад, у рэкламнай камунікацыі важным з’яўляецца давядзенне ад адрасанта да адрасата падчас камунікатыўнага працэсу пэўнага «мэсэджу» (паведамлення) з дапамогай кода. Правільна падабраны культурны код з’яўляецца гарантам эфектыўнасці рэкламы. Паводле К. Рапая, пры правядзенні рэкламных кампаній былі разгледжаны наступныя падыходы: код здароўя – рух, код грошай – доказ, код прыгажосці – выратаванне мужчыны, код работы – выраз «хто ты такі» і інш. Выкарыстанне такіх кодаў пры правядзенні мерапрыемстваў па пазіцыянаванні брэндаў скіравана на атрыманне пэўнага эфекту: прыняцця рашэння карыстальнікам па набыцці тавару, паслугі. Напрыклад, у дачыненні да касметычнай прадукцыі, дзе кодам прыгажосці выступае тэзіс «выратаванне мужчыны», выкарыстоўваюцца рэкламныя слоганы, скіраваныя на ўзаемаадносіны паміж мужчынам і жанчынай: «Захапляльнае мастацтва спакушэння!», «Усё ў захапленні ад цябе», «Закахай у сябе», «Зачароўвай сваім поглядам» і інш. Вызначэнне культурных кодаў дазваляе граматычна пабудаваць камунікатыўную стратэгію на розных узроўнях. Культурныя коды мэтазгодна ўлічваюць у эканоміцы паводзін, на што звярнуў увагу дэкан эканамічнага факультэта МДУ імя М. Ламаносава А. Аўзан у кнізе «Культурные коды в экономике: как ценности влияют на конкуренцию, демократию и благосостояние народа» (2022) [2].

У «Праграме сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 2021–2025 гады» назвы рубрык ключавых прыярытэтаў развіцця краіны рэпрэзентуюць культурныя коды росквіту, дабрабыту, яднання – «моцныя рэгіёны», «інтэлектуальная краіна», «дзяржава-партнёр», «шчаслівая сям’я». У міжнароднай практыцы ў дзяржаўных стратэгічных дакументах тэрмін «культурны код» выкарыстаны ў «Стратэгіі дзяржаўнай нацыянальнай палітыкі Расійскай Федэрацыі на перыяд да 2025 года», а таксама ў нацыянальнай стратэгіі «Казахстан-2050»: «Традыцыі і культура – гэта генетычны код нацыі <...> Мы не павінны забываць, што адэкватны адказ выклікам часу мы зможам даць толькі пры ўмове захавання нашага культурнага кода, мовы, духоўнасці, традыцый, каштоўнасцей. <...> Калі нацыя губляе свой культурны код, тады губляе сябе і сама нацыя» [3]. Культурны код разглядаецца як стрыжань, які адлюстроўвае нацыянальнае адзінства. Фактычна пачаўся новы этап спасціжэння сутнасці і ролі культурных кодаў у дачыненні да фарміравання дзяржаўнай палітыкі.

Вынікі асэнсавання навукоўцамі культурных кодаў, якія функцыянуюць у свядомасці прадстаўнікоў пэўнай нацыі, могуць стаць падмуркам для фарміравання нацыянальнай ідэі. Напрыклад, адзін з шырока

[ПРА АЎТАРА]

ДУКТАВА Любоў Георгіеўна.

Нарадзілася ў п. Колас Быхаўскага раёна Магілёўскай вобласці. Скончыла Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова (1998), аспірантуру гэтай ВУ (2003), Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (2015), Федэральны інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі (г. Масква, 2023). З 2021 года – дактарант Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

З 2000 па 2015 год працавала ў МДУ імя А.А. Куляшова: старшым выкладчыкам, дацэнтам кафедры беларускай літаратуры, загадчыкам кафедры журналістыкі. У 2016–2017 гадах – кіраўнік літаратурна-драматычнай часткі Магілёўскага абласнога тэатра лялек. У 2017–2018 гадах – прарэктар па вучэбнай

работе Інстытута павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў Дзяржаўнага камітэта судовых экспертаў Рэспублікі Беларусь. У 2019–2023 гадах – старшы навуковы супрацоўнік, загадчык аддзела пошукава-аналітычных даследаванняў у Навукова-даследчым эканамічным інстытуце Міністэрства эканомікі Рэспублікі Беларусь.

Кандыдат філагічных навук (2005), дацэнт (2009).

Аўтар каля 50 навуковых работ.

Сфера навуковых інтарэсаў: выкарыстанне нацыянальных культурных кодаў у сучаснай беларускай літаратуры, прымяненне культурных кодаў у маркетынгавых камунікацыях, інфармацыйнае і камунікатыўнае партнёрства некамерцыйных арганізацый і дзяржаўных структур пры вырашэнні пытанняў дзяржаўнага рэгулявання ў эканоміцы.

агучваемых у беларускіх сродках масмедыя пастулат «Гаспадары сваёй зямлі» рэпрэзентаваны з дапамогай шэрагу культурных кодаў:

- персанажнага (на прыкладзе лёсу і ўчынкаў беларусаў-сучаснікаў і гістарычных асоб падкрэсліваецца адданасць Радзіме, працы на беларускай ніве, каштоўнасці гаспадарчых адносін да зямлі, маёмасці, культурна-гістарычнай спадчыны, падзей, якія маюць дачыненне да роднага краю);

- прасторавага (гутарка ідзе пра асаблівасці беларускага пейзажнага каларыту, нацыянальных локусаў – зямлі, неба, азёр і рэк, поля (раллі), хаты, млына і інш.; месца незалежнай Беларусі на карце свету і інш.);

- часавага (станаўленне беларускай дзяржаўнасці ў дыяхранічным аспекце, шэраг гістарычных падзей падкрэсліваюць кошт сучаснага дабрабыту і міру на беларускай зямлі).

Багатай глебай да вызначэння выкарыстання культурных кодаў, якія рэпрэзентуюць ментальныя ўстаноўкі, асаблівасці светапогляду, мадэлі паводзін, глыбінныя сэнсы, захаваныя ў моўных адзінках, што характарызуюць прадстаўнікоў пэўнай культуры, нацыі, з’яўляюцца творы літаратуры, выяўленчага мастацтва, кінематографа, вуснай паэтычнай творчасці. Аналіз мастацкіх твораў дазваляе прасачыць асаблівасці сістэмы нацыянальных культурных кодаў, выявіць асноўныя яе складнікі.

У Беларусі навуковае даследаванне культурных кодаў праводзіцца ў наступных галінах:

- у этналогіі і фалькларыстыцы (манаграфія І. Швед «Арніталагічны код беларускай традыцыйнай духоўнай культуры» (2019) [4], «Дэндралагічны код беларускага традыцыйнага фальклору» (2004) [5]); серыя навуковых артыкулаў па вызначэнні культурных кодаў у беларускай пазаабрадавай паэзіі Я. Грыневіч («Арніталагічны код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень» [6], «Метэаралагічны код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень» [7], «Каляндарна-храналагічны код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень» [8], «Лічбавы код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень» [9], «Саматычны код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень» [10]); прапанаваная С. Санько класіфікацыя кодаў у прадмове да энцыклапедычнага слоўніка «Беларуская міфалогія» (2004) [11, с. 9] і інш.);

- у мовазнаўстве (разгледжана сістэма кодаў В. Маславай у рабоце «Коды лінгвакультуры» (2016) [12], падрыхтаванай у суаўтарстве з расійскай даследчыцай М. Піменавай; манаграфія В. Ляшчынскай «Гастронамічны код культуры беларусаў. Стэрэатыпы ежы ў вобразах фразеалагізмаў беларускай мовы» (2022) [13] і інш.);

- у сацыялогіі (калектыўная манаграфія «Белорусское общество в контексте цивилизационно-культурного кода: социологическое измерение» (2017) [14] і інш.);

- у літаратуразнаўстве (манаграфія А. Мельнікавай «Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці ХХ стагоддзя» (2016) [15], артыкул Т. Шамякінай «Коды культуры ў паэме Якуба Коласа „Сымон-музыка“» [16] і інш.).

Класіфікацыі відаў культурных кодаў. Месца аніمالістычнага кода ў сістэме кодаў, выдзяленне яго субкодаў

У гуманітарных даследаваннях уніфікаванай класіфікацыі культурных кодаў пакуль не існуе. Даследчыкі Г. Багаўтдзінава, М. Каўшова, В. Красных, В. Маслава, Г. Мезенка, М. Піменава, С. Санько, Н. Сцяпанавы, С. Талстая, В. Целія, І. Швед выдзяляюць наступныя віды культурных кодаў: акцыянальны (аперацыйны, код дзеянняў), атрыбутыўны, астранамічны, аніمالістычны (жывёльны, заалагічны, зааморфны, фаўністычны), раслінны (вегетатыўны, фларыстычны, батанічны), гастронамічны (кулінарна-гастронамічны, харчовы), касмаграфічны, колеравы (каларатыўны), колькасны (лікавы), прасторавы (ландшафтны, ландшафтна-тапаграфічны, фізіка-геаграфічны), персанажны, субстантыўны (прадметны), прыродны, саматычны (фізіёлага-саматычны, цялесны, антрапамарфічны, анатамічны), часавы (каляндарна-храналагічны, тэмпаральны) і інш. У сваю чаргу для асобных відаў кодаў навукоўцы прапануюць выдзяляць

субкоды. У цэлым, сістэму культурных кодаў можна прадставіць з дапамогай чатырох модуляў: жыццядзейнасць чалавека, чалавек і грамадства, чалавек і прырода, чалавек і свет (табл.).

Сістэма культурных кодаў

Крыніца: распрацоўка аўтара.

		Аб'екты / працэсы	Віды кодаў
	жыццядзейнасць чалавека	цела чалавека	саматычны
		праца, дзейнасць чалавека	акцыянальны
		вера, духоўнае жыццё	духоўны
		ежа чалавека	гастранамічны
		здараўе чалавека, лекарства	марбуальны
	чалавек і грамадства	асоба, грамадства	персанажны
	чалавек і прырода	фаўна	анімалістычны
		флора	раслінны
		з'явы прыроды	метэаралагічны
	чалавек і свет	прастора	прасторавы
		час	часавы
		лік	лікавы
		колер	колеравы
		космас	астранамічны
		уяўленні пра стварэнне свету	касмаграфічны
		прадметы, атрыбуты	атрыбутыўны, прадметны

Анімалістычны код адносіцца да ліку базавых культурных кодаў, прысутнічае ў класіфікацыях кодаў даследчыкаў пад рознымі назвамі: жывёльны (С. Санько), фаўністычны (Г. Мезенка), зааморфны (Д. Гудкоў, М. Каўшова, В. Маслава, М. Піменава, В. Целія, Н. Сцяпанавы), заалагічны (Т. Лявонцьева). М. Надзель-Чарвінская ў рабоце «Семантычныя коды мовы фальклору» ў дачыненні да анімалістычнага кода выдзяляе падвіды, якія тычацца птушак, жывёл, гадаў, рыб, насякомак. Такая класіфікацыя патрабуе ўдасканалення, бо выдзяленне падвіду, звязанага з выдзяленнем субкода жывёл у межах анімалістычнага кода, з'яўляецца свайго роду дубліраваннем. Іншы падыход з вызначэннем сямі субкодаў анімалістычнага кода прапануе Л. Саўчанка: тэрыялагічны (лац. *theria* «звер»), арніталагічны (грэц. «птушка»), іхтыялагічны (грэц. «рыба»), інсекталагічны (лац. *insectum* «насякомак»), герпеталагічны (грэц. «паўзуны»), амфібіялагічны (лац. *amphibia* «земнаводны»), карцыналагічны (грэц. «рак»). Беларускі даследчык С. Санько сярод субкодаў жывёльнага кода выдзяляе падкоды: тэрыялагічны, арніталагічны, іхтыялагічны, энтамалагічны.

У выяўленчым мастацтве анімалістычны код прадстаўлены ў асноўным тэрыялагічным і арніталагічным субкодамі. Выявы жывёл звязаны з сімваламі радзімы, атаясамліваюцца з беларускім каларытам у творчасці М. Беляніцкага (серыя жывапісных работ «Белавежская пушча»), Г. Вашчанкі («Палеская песня», «Мацярынскія крылы») і інш. Цікавыя прыклады выкарыстання іхтыялагічнага і энтамалагічнага кодаў можна прасачыць у геральдыцы беларускіх населеных пунктаў. Выявы рыб прысутнічаюць на гербе г. Паставы, г. п. Падсвілле Глыбоцкага раёна, выява пчалы – на гербе г. Клімавічы, г. п. Відзы Браслаўскага раёна.

У міфалогіі многіх народаў мадэль свету (космасу) звязана з сусветным дрэвам, якое падзелена на тры вертыкальныя зоны. Крона (верхняя зона) дрэва сімвалізуе неба, ствол (сярэдняя зона) – зямлю, карэнні (ніжняя зона) – апраметную. Прадстаўнікі фаўны на сусветным дрэве размешчаны на трох узроўнях. На верхавіне дрэва – птушка. Сусветнае дрэва з птушкай наверху стала адным з пашыраных матываў беларускіх вышывак. Мае рацыю беларуская даследчыца М. Камарова, якая адзначае: «Ідэі, якія перадаваліся з пакалення ў пакаленне з выкарыстаннем арнітаморфных вобразаў, надзвычай разнастайныя. <...> Птушкі выступаюць як міфапаэтычныя класіфікатары і сімвалы боскай існасці, верху, неба, духа неба, Сонца, грому, ветру, воблака, волі, росту, жыцця, урадлівасці, пад'ёму, узыходжання, натхнення, багацця, прадказання, сувязі паміж касмічнымі зонамі, душы, дзіцяці, духа жыцця» [17, с. 21]. Далей каля кроны дрэва прысутнічаюць звяры, а каля карэння – змей і яго метафарычныя ўяўленні хтанічнага зместу. Навідавоку выкарыстанне анімалістычнага кода: птушка як код неба, боскага пачатку, змей – пекла.

Аналізуючы мастацкія творы беларускай літаратуры, лічым мэтазгодным прапанаваць да разгляду наступную класіфікацыю субкодаў анімалістычнага кода: арніталагічны, тэрыялагічны, іхтыялагічны, герпеталагічны, энтамалагічны, крыптазаалагічны. У гэтай класіфікацыі крыптазаалагічны субкод прэзентуе вобразы невядомых для навукі прадстаўнікоў фаўны.

Рэпрэзентацыя анімалістычнага кода ў прыгожым пісьменстве

Аднымі з найбольш распаўсюджаных і шматаспектных сярод анімалістычных вобразаў у беларускай мастацкай свядомасці з'яўляюцца вобразы птушак. Даследчыца І. Швед у манаграфіі «Арніталагічны код беларускай традыцыйнай духоўнай культуры» выдзяляе наступныя вобразы птушак, якія распаўсюджаны ў беларускім фальклоры:

– драпежныя і шкодныя птушкі (арол, сокал, каршун, ястраб, крумкач, варона, сава, грак, сарока, сойка, савіныя, верабей);

– бясшкодныя птушкі (бусел, ластаўка, зязюля, удод, салавей, жаваранак, дзяцел, сініца, снягір, чайка, кнігаўка, пліска, івалга, свіргун, рэmez, берасцянка, ляляк, чыж, дрозд, шпак);

– птушкі прамыслова-гаспадарчага значэння: вадаплаўныя (качка, селезень, гусь, лебедзь) і іншыя (голуб, глушэц, цецярук, перапёлка, курапатка, журавель, чапля, кулік, рабчык, драч, пава).

У беларускай літаратуры станоўчую афарбоўку маюць вобразы жаўранка («Жаваранак» А. Бачылы; «Жаўрук вядзе за цэлы хор...» Т. Бондар; «Жаўрук» П. Броўкі; «Гуртавое» Я. Брыля; «Жаўранак над праспектам», «Жаўранак дражніцца са мной» Г. Бураўкіна; «Жаўрук прадзе сярэбраную нітку...», «Дзе ты, мой жаўрук?» А. Дзеружынскага; «Жаваранак» В. Віткі; «Жаўранкі» В. Зуёнка; «Вяртанне» П. Панчанкі і інш.), ластаўкі («Ластаўкі сядзяць напaгaтoвe» Р. Баравіковай; «Ластаўкі – хата матчына...» Р. Барадуліна; «Ластаўкі», «Песня ластаўкі» Я. Коласа; «Гняздо ластавак»; «Ластаўкі» М. Мятліцкага і інш).

Выкарыстанне арніталагічнай сімволікі мае свае асаблівасці, падчас вобразы птушак атрымліваюць дуалістычную афарбоўку. Напрыклад, назва «крумкачы» з аднаго боку сімвалізуе змагарства за праўду, вешчуна, з другога – з'яўляецца ўвасабленнем смерці, да таго ж пашырана ўяўленне пра крумкача, які сілкуецца падалкамі.

Назва вядомага нарыса У. Караткевіча «Зямля пад белымі крыламі» сведчыць пра выкарыстанне арніталагічнага кода ў размове пра Беларусь. Вобраз бусла ў шэрагу твораў беларускай літаратуры сімвалізуе радзіму, чысціню. Творы з назвай «Буслы» прысутнічаюць у творчасці У. Сыракомлі, У. Карызыны, Я. Купалы, С. Грахоўскага, П. Панчанкі і інш. У апавяданні «Бусел» А. Кажадуба група тэлевізійшчыкаў здымае перадачу пра родны край. Герой твора ўпэўнены, што без кадраў пра бусла перадача пра Беларусь не будзе мець належнага каларыту: «Бусел ляцеў, і ўсім на экране тэлевізара добра бачылася яго вока – чорная пацерка ў белай аздобе» [18, с. 23].

У творах У. Дубоўкі, У. Караткевіча, В. Казько, А. Кажадуба знайшло адлюстраванне паданне пра паходжанне бусла: Бог ператварыў чалавека ў бусла за непаслухмянства, калі той адкрыў мяшок з гадамі, які патрэбна было выкінуць у прорву не развязаючы. З таго часу буслу наканавана збіраць жаб і гадаў, каб ачысціць зямлю ад нечысці.

Разам з тым у творах на чарнобыльскую тэму выкарыстоўваецца вобраз чорнага бусла – рэдкай птушкі, якая занесена ў Чырвоную кнігу. Чорны бусел селіцца не навідавоку для чалавека – у гушчары ля балот, на экалагічна чыстых тэрыторыях. Забруджанне радзіннага пэўнай часткі беларускай зямлі стала небяспекай для ўсяго жывога, у тым ліку для захавання чорнага бусла як віду, – сцвярджаецца ў аповесці «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел» В. Казько. Выкарыстанне арніталагічнага кода ў творы дазваляе пісьменніку давесці думку пра трагедыю стану, у якім апынулася прырода і людзі пасля чарнобыльскай навалы, і разам з тым сведчыць пра прагу да жыцця, веру ў лепшую будучыню – як канстанты беларускага характару.

Яшчэ адным з аніمالістычных вобразаў, які сімвалізуе Беларусь, з’яўляецца вобраз зубра. Яго выява даволі паспяхова выкарыстоўваецца ў айдэнтацыі: на эмблеме айчыннага прадпрыемства МАЗ, на афіцыйным лагатыпе чэмпіянату свету па хакею з шайбай, які праходзіў у Мінску ў 2014 годзе. Вобраз-сімвал гэтага беларускага волата-звера адлюстраваны ў паэме М. Гусоўскага «Песня пра аблічча, дзікасць зубра і паляванне на яго», або скарачана «Песня пра зубра». Навідавоку рысы характару гаспадара беларускай зямлі. З дапамогай гэтага вобраза паказаны такія рысы беларускага характару, як лагоднасць, бяскрыўднасць, але разам з тым гэты волат выступае лютым, бязлітасным падчас абароны сваёй зямлі ад ворагаў.

Сімволіка сялянскага жыцця, дабрабыту паказана праз вобразы свойскіх жывёл. Вобраз каня ў беларускай мастацкай свядомасці выступае кодам да паказу сялянскай долі, працы. У адрозненні ад рускай літаратуры, дзе «руская тройка» – гэта сімвал руху, свабоды, у творах беларускіх класікаў шырока распаўсюджаны вобраз каня на пашы, так падкрэсліваецца сувязь чалавека працы і яго памочніка-каня («На ніве» Я. Коласа, «Араты» Я. Купалы, «Бацькаўшчына» К. Чорнага). У славянскай міфалогіі вобраз каня звязаны не толькі з земляробамі, а і са святарамі і ваярамі.

Вобраз каровы адлюстраваны ў шэрагу твораў прыгожага пісьменства: «Цялушка» Р. Барадуліна, «Музыка-чарадзейнік» У. Дубоўкі, «Неруш» В. Казько, «Бежанцы» В. Карамазава, «Новая зямля» Я. Коласа, «Эвакуацыя» Н. Рыбік і інш. Гэты вобраз сімвалізуе заможную гаспадарку, страта каровы ўспрымаецца як бяда для сям’і.

Аніمالістычныя вобразы ў беларускіх мастацкіх і публіцыстычных літаратурных творах выступаюць як рэаліі прыроды, вобразы-алегорыі, вобразы-сімвалы. Напрыклад, воўк адлюстраваны як дзікая драпежная жывёліна, з’яўленне якой каля жылля наводзіць страх на людзей (апісанне воўчай зграі каля хаты ў аповесці «Зона павышанай радзіннасці» І. Шамякіна). У байках беларускіх пісьменнікаў прысутнічае вобраз-алегорыя на такія рысы характару, як саманадзейнасць і легкадумнасць («Воўк і авечка» Ф. Багушэвіча, «Воўк і гуманіст» К. Крапівы, «Воўк і лісіца» А. Абуховіча). Вобраз ваўка з’яўляецца кодам лютага ворага, а таксама злога і жорсткага чалавека. Напрыклад, у творы «Айчынная вайна і беларуская інтэлігенцыя» Я. Купалы чытаем: «Беларускі народ не пакорны і лагодны. З ваўкамі ён умее гаварыць па-воўчы» [19, с. 222].

Пры апісанні жыцця жывёл у рэальных умовах пісьменнікі падчас выкарыстоўваюць прыём аніمالістычнага псіхалагізму, калі надзяляюць прадстаўнікоў фаўны здольнасцю разважаць. У рускай літаратуры яскравым прыкладам з'яўляецца вобраз сабакі ў апавяданні «Каштанка» А. Чэхава, у беларускай літаратуры – ваўчыцы з аповесці «Ваўчыца з Чортавай Ямы» Б. Сачанкі, сабакі з апавядання «Львы» І. Пташнікава.

Выкарыстоўваючы культурныя коды, пісьменнікі мадэлююць вобраз свету ў мастацкім творы ў адпаведнасці са сваім светаўспрыманнем і асэнсаваннем рэчаіснасці. Пераканальнымі падаліся нам разважанні А. Макарэвіча пра спецыфіку мастацкага пачуцця: «Пісьменнік, арыентуючыся на мастацкае адлюстраванне пэўнага кшталту грамадскай свядомасці праз паказ свядомасці адпаведных літаратурных герояў, становіцца на шлях пераўвасаблення ўласнай свядомасці. Гэта значыць, што стваральнік пэўнага мастацкага свету ўспрымае прататыпную рэчаіснасць ці мадэлюе яе ў адпаведнасці з патэнцыяльнымі магчымасцямі і жаданнямі сваёй мастацкай фантазіі, якая здольна трансфармаваць Я-свядомасць пісьменніка ў свядомасць мяркуемага літаратурнага героя. Я-свядомасць пісьменніка часова трансфармуецца ў Я-свядомасць такога героя, успрымае мадэлюемую для будучага героя рэчаіснасць „вачыма“ свядомасці ўжо гэтай самай дзеючай асобы» [20, с. 8]. Творы, у якіх уласціва сці чалавечага характару паказаны праз мастацкае выяўленне жывёл, скіраваны на фарміраванне пачуцця эмпатыі, асэнсаванне маральна-этычных, сацыяльна-філасофскіх пытанняў.

Аніمالістычныя коды з'яўляюцца важнымі складнікамі мастацкага вобраза свету нацыі. Чалавек углядаецца ў прыродныя таямніцы, каб найперш зразумець самога сябе. Праз выкарыстанне аніمالістычнага кода ў прыгожым пісьменстве паказаны рысы нацыянальнага характару: працавітасць, прага да дзейнасці на роднай зямлі, годнасць пастаяць за сябе насуперак бязлітаснаму ворагу, цярапліваць ды міралюбнасць.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 01.06.2023 г.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Красных, В.В. Коды и эталонные культуры (приглашение к разговору) / В.В. Красных // Язык. Сознание. Коммуникация: сб. ст. / Моск. гос. ун-т. – М., 2001. – Вып. 19. – С. 5–19.
2. Аузан, А.А. Культурные коды в экономике: как ценности влияют на конкуренцию, демократию и благосостояние народа / А.А. Аузан. – М.: АСТ, 2022. – 160 с.
3. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства / Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>. – Дата доступа: 10.05.2023.
4. Швед, І.А. Арніталагічны код беларускай традыцыйнай духоўнай культуры: манаграф. / І.А. Швед; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Брэсц. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна. – Брэст: БрДУ, 2019. – 289 с.
5. Швед, І.А. Дэндралагічны код беларускага традыцыйнага фальклору: манаграф. / І.А. Швед; Нац. акад. навук, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы, Брэсц. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна. – Брэст: БрДУ, 2004. – 301 с.
6. Грыневіч, Я.І. Арніталагічны код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень / Я.І. Грыневіч // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі: зб. артыкулаў / НАН Беларусі, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск, 2015. – Вып. 18. – С. 216–223.
7. Грыневіч, Я.І. Метэаралагічны код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень / Я.І. Грыневіч // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі: зб. артыкулаў / НАН Беларусі, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск, 2016. – Вып. 20. – С. 307–313.

8. Грыневіч, Я.І. Каляндарна-храналагічны код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень / Я.І. Грыневіч // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі: зб. артыкулаў / НАН Беларусі, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск, 2015. – Вып. 19. – С. 201–208.
9. Грыневіч, Я.І. Лічбавы код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень / Я.І. Грыневіч // Аўтэнтычны фальклор: праблемы захавання, вывучэння, успрымання: зб. навук. прац удзельнікаў VIII Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 25–27 красавіка 2014 г. / рэдкал.: В.Р. Языковіч (старшыня) [і інш.]. – Мінск, 2014. – С. 82–84.
10. Грыневіч, Я.І. Саматычны код беларускіх пазаабрадавых лірычных песень / Я.І. Грыневіч // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі: зб. артыкулаў / НАН Беларусі, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск, 2014. – Вып. 16. – С. 184–190.
11. Санько, С. Прадмова / С. Санько // Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч; рэдкал.: С. Санько [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 3–11.
12. Маслова, В.А. Коды лінгвокультуры: уч. пос. / В.А. Маслова, М.В. Піменова. – М.: ФЛИНТА, 2016. – 180 с.
13. Ляшчынская, В.А. Гастронамічны код культуры беларусаў. Стэрэатыпы ежы ў вобразах фразеалагізмаў беларускай мовы: манаграф. / В.А. Ляшчынская. – Мінск: РІВШ, 2022. – 272 с.
14. Белорусское общество в контексте цивилизационно-культурного кода: социологическое измерение / И.В. Котляров [и др.]; редкол.: И.В. Котляров (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Беларуская навука, 2017. – 392 с.
15. Мельнікава, А.М. Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя: манаграф. / А.М. Мельнікава; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 214 с.
16. Шамякіна, Т. Коды культуры ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка» / Т. Шамякіна // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: VII Міжнар. навук. канф., Мінск, 12–14 кастр. 2005 г.: зб. навук. артыкулаў: у 3 т. / Беларус. дзярж. ун-т; філал. фак.; рэдкал.: Г.М. Бутырчык (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2010. – Т. 2. – С. 30–35.
17. Камарова, М.А. Архетыпічнасць, асаблівасці семантыкі і функцыянавання арнітаморфных вобразаў-сімвалаў у беларускім фальклору: дыс. ... канд. філал. навук: 10.01.09 / М.А. Камарова. – Мінск, 2006. – 157 л.
18. Кажадуб, А. Святы калодж: апавяданні / А. Кажадуб. – Мінск: Маст. літ., 1994. – 316 с.
19. Слоўнік мовы Янкі Купалы: у 8 т. / склад. У.В. Анічэнка [і інш.]; рэдкал. У.В. Анічэнка [і інш.]; рэд. У.В. Анічэнка. – Мінск: Беларус. навука, 1997. – Т. 1: А–Г. – 340 с.
20. Макарэвіч, А.М. Сучасныя жанры і мадыфікацыі: тэарэтычны аспект / А.М. Макарэвіч // У ракурсе сучаснага асэнсавання: міжкафедр. зб. навук. прац / Магілёўск. дзярж. ун-т імя А.А. Куляшова; рэдкал.: А.М. Макарэвіч [і інш.]. – Магілёў, 2004. – С. 5–13.